

ERIN LITTEKEN
Kinderen
van
Oekraïne

Vertaling Angelique Verheijen

HarperCollins

Voor het papieren boek is papier gebruikt dat onafhankelijk is gecertificeerd door FSC® om verantwoord bosbeheer te waarborgen.
Kijk voor meer informatie op www.harpercollins.co.uk/green.

HarperCollins is een imprint van Uitgeverij HarperCollins Holland, Amsterdam.

Copyright © 2023 Erin Litteken
Oorspronkelijke titel: *The Lost Daughters of Ukraine*
Copyright Nederlandse vertaling: © 2024 HarperCollins Holland
Vertaling: Angélique Verheijen
Omslagontwerp: Villa Grafica
Omslagbeeld: © Shutterstock
Foto auteur: © Susan Bennett
Zetwerk: Mat-Zet B.V., Huizen
Druk: ScandBook UAB, Lithuania, met gebruik van 100% groene stroom

ISBN 978 94 027 1439 5
ISBN 978 94 027 7086 5 (e-book)
NUR 302
Eerste druk maart 2024

Originele uitgave verschenen bij Boldwook Books Ltd.

The moral right of Erin Litteken to be identified as the author of this work has been asserted in accordance with the Copyright, Designs and Patents Act 1988.

HarperCollins Holland is een divisie van Harlequin Enterprises ULC.
* en ™ zijn handelsmerken die eigendom zijn van en gebruikt worden door de eigenaar van het handelsmerk en/of de licentienemer. Handelsmerken met * zijn geregistreerd bij het United States Patent & Trademark Office en/of in andere landen.

www.harpercollins.nl

Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, internet of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Het e-book is beveiligd met zichtbare en onzichtbare watermerken en mag niet worden gekopieerd en/of verspreid.

Alle in dit verhaal voorkomende personen zijn ontleend aan de fantasie van de schrijver. Elke gelijkenis met bestaande personen berust op toeval.

Historische achtergrond

Wie de achtergrond van deze roman wil begrijpen, moet iets weten van de Oekraïense geschiedenis. Vlak na de Eerste Wereldoorlog, in 1921, kwam met de Vrede van Riga een eind aan de Pools-Russische Oorlog. Voor Oekraïne eindigde daarmee het gevecht om een zelfstandig land te worden, een strijd die op meerdere fronten werd uitgevochten. Oekraïne werd verdeeld tussen Polen en de Sovjet-Unie, en Volhynië, een streek in het westen van Oekraïne waar voornamelijk Oekraïners woonden, kwam onder Pools bestuur.

In de periode tussen de twee wereldoorlogen probeerden de Polen hun manier van leven op te leggen aan het nieuwverworven gebied. De Poolse autoriteiten sloten Oekraïense scholen, verwoestten orthodoxe kerken en arresteerden Oekraïense leiders, leraren en priesters. In een koloniale poging om de Poolse greep op het land nog verder te verstevigen kregen Poolse veteranen uit de Eerste Wereldoorlog de beste grond in Volhynië toegewezen. Oekraïense nationalistes doodden op hun beurt Poolse leiders en vielen Poolse landeigenaren aan. De Poolse regering opende Bereza Kartuska, een instelling die we tegenwoordig een concentratiekamp zouden noemen. Hier werden Oekraïense nationalistes zonder proces gevangengezet, gemarteld en mishandeld.

In 1939 gaven de Sovjet-Unie en nazi-Duitsland het startschot voor de Tweede Wereldoorlog door Polen binnen te vallen en het land onderling te verdelen. De Sovjets bezetten Volhynië, totdat Hitler in 1941 zijn pact met Stalin verbrak en de Sovjet-Unie aanviel. Onder Duitse

bezetting werd Volhynië een deel van het pas opgerichte *Reichskommissariat* Oekraïne. Beide regimes hadden een vernietigende invloed op zowel Oekraïne als Polen. Ze waren verantwoordelijk voor de verwoesting van dorpen en steden, en miljoenen inwoners werden gearresteerd, gedeporteerd en vermoord. Ook kwamen de historische spanningen tussen de Polen en Oekraïners in deze chaos tot uitbarsting. Er volgde een aantal gewelddadige aanvaringen, en er vonden brute slachtpartijen plaats onder onschuldige burgers waarbij hele dorpen werden gedecimeerd. De wreedheid van deze moorden – vaak begaan met landbouwwerktuigen – stond in schril contrast met familiebanden en de vriendschappen die al generatieslang bestonden tussen de Polen en de Oekraïners. Het is een akelige, gevoelige geschiedenis die zelfs tegenwoordig nog moeilijk te begrijpen is.

Mijn grootvader is geboren in Volhynië. Hij en zijn familie hebben deze turbulente tijd meegemaakt. Een groot deel van deze roman is geïnspireerd op hun ervaringen.

Proloog

Halya vouwde het beduimelde velletje papier open – het was haar kostbaarste bezit – en staarde naar de tekening van haar jonge, nietsvermoedende ouders. Ze hadden geen idee van de problemen waar hun dochter op een dag mee te maken zou krijgen, konden niet weten dat dit met opmerkelijke precisie getekende portret balsem voor de ziel van hun dochter zou zijn terwijl ze de oorlog probeerde te overleven. En wie had deze ellende ook kunnen voorzien? Niemand had deze nachtmerrie bij elkaar kunnen dromen.

Ze draaide de tekening om. De scheurrand van het papier bleef haken achter de ruwe huid van haar vingers terwijl ze de namen zorgvuldig opschreef, net als mama altijd deed in het misboekje van de kerk. Mama had twee lijstjes in haar boek; een voor de doden en een voor de levenden. Halya had maar één stukje papier voor beide groepen.

In stilte liet ze de namen van haar lippen rollen terwijl ze schreef. Ze ademde de namen de nacht in, liet zich troosten door de herinneringen die ze opriepen.

*Alina
Katya
Kolya
Slavko
Liliya
Vika*

Maksym
Bohdan
Sofia
Nadya

Sommigen waren dood. Sommigen leefden nog.

Sommigen hoorden bij de familie die ze had gevonden, sommigen bij de familie die ze had verloren.

Net als de littekens op haar lichaam zouden ze altijd deel van haar zijn.

Ze hoorde haar vaders stem weer alsof hij bij haar was, alsof hij met zijn armen stevig om haar heen geslagen in haar oor fluisterde. Ze voelde de stoppels op zijn kaak bijna kriebelen tegen haar wang.

Beloof me dat je dapper zult zijn en altijd zult blijven vechten, wat er ook gebeurt. Vecht, want het leven is het altijd waard om voor te vechten.

‘Ik heb gevochten, tato,’ fluisterde ze. Met de rug van haar hand veegde ze een traan van haar wang voordat die de namen vlekkerig kon maken door te vallen. ‘En ik blijf vechten. Dat beloof ik.’

Liliya

*Juni 1941, oblast Volhynië,
Oekraïense Socialistische Sovjetrepubliek*

Liliya herkende het lichaam van haar broer aan het ruwe litteken onder zijn rechteroog. Ze had hem die wond acht jaar geleden zelf bezorgd. Zij was zeven geweest en hij tien, en ze had hem met een emmer in zijn gezicht geslagen toen hij haar van achteren besloep terwijl ze de kippen aan het voeren was. Haar broer, de eeuwige grapjas, had gelachen om haar reactie, zelfs toen ze in tranen was uitgebarsten omdat hij nogal wat bloed verloor.

Het leek nu zo onnozel om vanwege zoiets te huilen.

Ze liet een verstikte snik ontsnappen. Haar vader hoorde het en kwam naar haar toe toen ze op haar knieën viel. De helft van Mykhailo's gezicht was verdwenen, zijn lichaam opgezwollen. Van een dorpeling uit Loetsk hadden ze gehoord dat de НКВД – de Sovjetpolitie – de eerste groep gevangenen de binnenplaats op had gesleurd en ze had bestookt met handgranaten en tankvuur. Ze hadden de overgebleven gevangenen gedwongen om de doden te begraven. Daarna hadden de Russen nog meer mensen vermoord voordat ze op de vlucht waren geslagen voor de oprukkende nazi's. Die lichamen hadden ze laten liggen om weg te rotten in de zon.

De gevangenen. Vijanden van het volk. Intellectuelen. Nationalisten. Iedereen die Stalin niet steunde.

Haar broer.

Hoe moeilijk het ook was om in Mykhailo's dode blauwe ogen te

kijken, het was beter dan niet te weten wat er met hem was gebeurd. Onzekerheid liet ruimte voor hoop, en hoop had hier niets te zoeken.

Mykhailo, haar grote broer, haar idool, haar grootste steun. Toen ze klein waren, in de tijd dat de Polen Volhynië nog bestuurden, had hij met zijn zelf verdiende geld een schetsboek voor haar gekocht, hetzelfde als haar moeder had. Mama vond Liliya te jong, maar hij had gezien hoe haar ogen de zwaluwen volgden als ze door de schuur scheerden, hoe ze met haar vingers hun bewegingen in het zand tekende.

‘Hier, Liliya.’ Hij had haar het schetsboek overhandigd en een ruk aan haar vlecht gegeven. ‘Als je nu begint, ben je binnen de kortste keren net zo goed als mama. Misschien wel beter.’

Ze had dat schetsboek nog steeds, thuis, verstopt onder de kleren in haar koffer. Het was gevuld met stuntelige tekeningen en kinderlijk gekrabbel, bijna lachwekkend in vergelijking met de gedetailleerde schetsen die ze tegenwoordig maakte. Ze geloofde nog steeds niet dat ze ooit zo goed zou worden als haar moeder, die geen enkele vorm van hoger onderwijs had gevolgd, maar toch meer had geleerd over licht en schaduw dan de meeste professionele kunstenaars, gewoon door de mensen en dieren om haar heen te tekenen.

‘Het is tijd, Liliya.’ Haar vader raakte haar schouder aan. Zijn afgetobde gezicht leek nog magerder. ‘We begraven ze bij elkaar. Hier. De Duitsers zijn dichtbij, en ik wil thuis bij je moeder zijn voordat ze hier aankomen.’

Toen de mannen haar broer naar het massagraf droegen ging ze iets achteruit, maar ze draaide zich niet om. Ze moest hier getuige van zijn, van alles wat de Sovjets hun tijdens de twee bezettingsjaren hadden aangedaan. De regen zou de met bloed doordrenkte aarde van deze binnenvlaats in de loop van de tijd weer schoonwassen, maar de rode vlek van de Sovjetinvasie kon nooit meer worden weggepoetst. Die twee jaren van leed en verschrikkingen hadden Volhynië voorgoed gebrandmerkt.

Mykhailo was niet de eerste die ze hadden verloren, alleen de meest recente. Het rauwste verdriet. Ze rilde toen ze teruggacht aan de dorpsbewoner die de Sovjets vorige maand hadden gemarteld. Ze hadden de

huid losgetrokken van zijn borst, zout in de wond gestrooid en hem laten toekijken terwijl ze zijn vrouw en kinderen executeerden. Daarna vermoordden ze hem ook – hij zou een dief en een saboteur zijn –, maar niet voordat ze hem eerst verschrikkelijk hadden laten lijden.

De zoveelste gruweldaad op haar lijst.

De mannen legden Mykhailo in het graf bij de andere gevangenen en schepten aarde op zijn lichaam.

‘Vaarwel, Mykhailo,’ fluisterde ze. Ze sloeg een kruis, kuste haar vingers en drukte ze in de aarde die hem bedekte. ‘Vlieg hoog met de vogels.’

Een zachte bries bracht de korenbloemen in de wei in beweging en liet ze langs Liliya’s armen strijken. Ze negeerde het gevoel, legde het schetsboek op haar schoot en zette het potlood schuin op het papier om de eeuwige stoppels op de wang van haar broer wat sterker aan te zetten. Ze tekende zijn gezicht zoals ze het zich herinnerde van voor zijn arrestatie. Dat hielp om wat ze in de gevangenis had gezien naar de achtergrond te dringen.

Haar moeder had geen woord meer gezegd sinds ze gisteravond laat thuis waren gekomen. Toen tato haar tegen zich aan trok en het nieuws in haar oor fluisterde, waren haar normaal zo vrolijke ogen groot en leeg geworden. Mama had gewild dat ze Mykhailo terug zouden halen – dood of levend –, maar tato had besloten dat haar broer moest rusten bij zijn broeders van de OOeN – de Organisatie van Oekraïense Nationalisten – die samen met hem door de Sovjets gevangen waren gezet en vermoord.

Toen Nina, Liliya’s oudste en liefste vriendin, hen vanochtend vroeg samen met haar moeder was komen condoleren was mama zwijgend aan tafel blijven zitten, zonder de gasten iets te eten of te drinken aan te bieden. Zij had haar moeders rol overgenomen en een pot gekonfijte pruimen en brood op tafel gezet. Haar moeder zou normaal gesproken nooit iemand met honger of dorst uit haar keuken hebben laten vertrekken.

‘Geef haar wat tijd,’ had Nina gemompeld terwijl ze Liliya omhelsde. ‘Ze is nog in shock.’

Ik toch ook, had Liliya willen schreeuwen, maar ze mocht haar woede niet op Nina afreageren; dit was de schuld van de Russen. Ze hield dus haar mond, knikte zwijgend en liet Nina's warme omhelzing iets van de kilte verdrijven die niet meer weg wilde uit haar botten sinds ze haar dode broer had gezien.

Liliya keek op naar de koe die rustig naast haar stond te grazen en zich niet bewust leek van het geluid van gedempte explosies en grommende tanks dat nu bijna onafgebroken te horen was. De Duitsers waren een paar dagen geleden bij Volodymyr-Volynskyi door de Sovjetlinies gebroken en trokken nu Volhynië binnen. Ze waren met hun tanks over het platteland gedenderd en boven haar hoofd voorbijge-raasd in hun vliegtuigen. Liliya en haar vader hadden onderweg naar huis twee keer hun route moeten aanpassen om ze te kunnen ontwijken. Eenmaal thuis hadden ze vanaf de hooizolder van de schuur een rij vastgelopen Sovjettanks ten zuiden van het dorp zien staan, en haar vader had gezegd dat ze de koe vanaf nu moest laten grazen in het lange gras net buiten de boomgaard, en niet meer in de wei wat verderop.

Liliya hield zich heel stil toen er een nachtegaal voorbijvloog. Het vogeltje was op weg naar het stekelige struikgewas aan de rand van het bos, en een paar minuten later klonk zijn lieflijke lied over het veld. De emotie die haar overviel was zo sterk en bitterzoet dat ze haar handen tegen de grond drukte om steun te zoeken.

'Sommige mensen denken dat nachtegalen alleen 's nachts zingen,' had haar moeder gezegd toen ze Liliya leerde hoe ze het vogeltje moest tekenen. 'Maar ze zingen dag en nacht, want ze willen iedereen laten weten dat de lente eraan komt.'

Mama noemde Liliya vroeger altijd haar kleine *soloveiko* omdat ze, net als een nachtegaal, aan één stuk door bleef kwetteren, maar dat had Liliya nooit erg gevonden. Ze vond het een compliment om vergeleken te worden met dat prachtige vogeltje.

Opeens werd ze zich bewust van een laag gebrom dat anders was dan het geluid van de tanks. Ze keek achterom naar het huis en zag haar moeder op de weg staan, met haar blik strak op de hemel gericht.

Achter haar verschenen twee vliegtuigen van de *Luftwaffe* aan de horizon. Ze maakten een snelle duik bij de Sovjettanks in de verte en lieten een regen van kogels los voor ze weer optrokken. Daarna maakten ze een grote cirkel om hun huis zodat ze de tanks vanaf de andere kant konden benaderen.

Het schetsboek gleed op de grond toen ze overeind sprong. ‘Mama! Ga liggen!’ In paniek begon ze te rennen. Het natte gras plakte aan haar benen terwijl ze op haar blote voeten naar de zandweg sprintte.

‘Ga liggen, mama!’ Ze zwaaide met haar armen, maar haar moeder verroerde zich niet. Als bevroren staarde ze naar de vliegtuigen, verstijfd van verdriet of verlamd van angst, Liliya had geen idee wat haar bezielde. De vliegtuigen doken weer op achter haar moeder, en vlogen laag en luidruchtig terug naar de tanks. Liliya bleef rennen, maar had het gevoel dat ze door honing ploegde.

Een serie harde staccato schoten kwam boven het dreunen van de motoren uit, alsof er iemand met een lepel op een metalen emmer sloeg.

Mama viel voorover in Liliya’s armen. Liliya ging onderuit toen ze haar probeerde op te vangen en kwam met zo’n harde klap op haar rug terecht dat alle lucht uit haar longen werd geslagen. Haar moeder lag slap boven op haar.

De vliegtuigen vlogen voorbij, en hun wegstervende gebrom maakte plaats voor Liliya’s gegil. Verstijfd door de shock bleef ze liggen, zich vastklampend aan haar moeder. Ze kneep haar ogen dicht toen ze haar nog een laatste keer bevend voelde inademen. Minuten gingen voorbij, misschien wel uren, ze wist het niet. Pas toen haar vriend Oleksiy haar gezicht in zijn grote handen nam deed ze haar ogen weer open.

‘Ik ben bij je, Liliya,’ zei hij zacht terwijl hij haar voorzichtig wegtrok bij het levenloze lichaam van haar moeder. Hoewel Oleksiy maar een jaar ouder was dan de vijftienjarige Liliya, was hij al zo groot als een os. Hij tilde haar op alsof ze een baby was en droeg haar dicht tegen zijn borst gedrukt het huis binnen. Daarna ging hij terug om het lichaam van haar moeder op te halen.

Oleksiy bleef twee dagen bij haar zitten terwijl haar vader rouwde. Oleksiy's gezicht was het eerste wat ze zag wanneer ze gillend wakker werd, en het laatste voor ze in een onrustige slaap viel en droomde van bloed, kogels en verminkingen.

'Ik zal altijd voor je zorgen, Liliya,' beloofde hij steeds weer, tot ze hem uiteindelijk geloofde. Ze had niets anders meer om zich aan vast te houden.

'Ik wil niet weg, tato.' Het was niet voor het eerst dat ze dat tegen vader zei in de weken na haar moeders dood, en ze kreeg hetzelfde antwoord als alle keren daarvoor.

'We kunnen niet meer onder dit dak blijven wonen.' Zijn mond werd een harde streep en hij pakte de teugels. 'Maksym en Vika hebben een groter huis nodig, en wij moeten hier weg. De parochie bij Chelm zal een welkome verandering zijn. Jij bent de enige die ik nog heb, dochter, dus je gaat met me mee. Meer valt er niet te zeggen.'

'We zijn je heel dankbaar voor je gulheid,' zei Vika vanuit de deuropening. 'We zullen goed voor het huis zorgen, en jullie zijn hier altijd welkom.'

Liliya was dol op haar oom Maksym, de jongere broer van haar moeder, en op zijn vrouw Vika en hun kinderen. Slavko, de oudste, was maar een paar jaar jonger dan zij. Met zijn charismatische persoonlijkheid had hij een welkom tegenwicht geboden aan haar sombere buien van de laatste tijd. Telkens als hij hun donkere huis kwam binnenwaaien en haar even uitbundig omhelsde als Mykhailo altijd had gedaan, voelde ze de tranen alweer prikken in haar ogen. Vandaag haalde hij voordat ze kon gaan huilen een stuk chocolade uit zijn zak. 'Hier. Dit heb ik voor jou bewaard.' Door zijn gladde praatjes leek hij vaak veel ouder dan hij was, al gaven zijn grappige streken hem juist weer iets jongensachtigs.

Voor het eerst in weken verscheen er een glimlach op haar gezicht, al betekende dat nog niet dat ze haar huis aan hen wilde afstaan. Nadat ze haar koffer achter in de kar had gelegd ging ze naast haar vader

zitten. Ze keek niet achterom, maar toen ze wegreden voelde ze de blik van Oleksiy, die naast Maksym stond.

‘Je zult zien dat dit beter is,’ zei tato. ‘Daar heb ik meer tijd om je met je talen te helpen, en die komen van pas als je naar de universiteit gaat. Ik kan je een beetje Duits leren. In ons nieuwe dorp zijn veel Polen, dus je kunt ook je Pools oefenen.’

‘Ik wil geen Duits leren en ik hoef geen Pools te oefenen. Ik spreek liever Oekraïens en ik wil hier blijven. Hier ben ik opgegroeid en hier zijn mijn vrienden. Hier hebben mijn moeder en mijn broer gewoond. Je kunt niet zomaar wegrennen voor je emoties, tato,’ zei ze. ‘Mama en Mykhailo zijn in Chelm nog net zo dood als hier.’

Hij kromp in elkaar en heel even voelde ze zich schuldig. ‘Het spijt me, tato. Zo bedoelde ik het niet.’

Hij glimlachte en gaf haar een klopje op haar knie. ‘Samen komen we er wel overheen, Liliya. Ik zal voor jou zorgen en jij zorgt voor mij, precies zoals je moeder en Mykhailo zouden willen. Maar dat gaat makkelijker op een nieuwe plek, dat zul je zien. En als de tijd rijp is en deze oorlog voorbij, dan zorg ik dat mijn slimme meid naar de universiteit kan, zoals altijd al het plan was.’

Haar vader pakte de teugels en ze wierp nog een laatste blik op haar thuis. Mama’s geliefde klaprozen waren in een explosie van kleur in bloei geraakt, voor het eerst deze zomer. De felrode bloemblaadjes oogden als een regen van bloeddruppels tegen de strenge, witgekalkte muren van het huis.

Ze draaide met een ruk haar hoofd om en leunde tegen tato’s schouder. Het was te hopen dat hij gelijk had, want ze wist zich geen raad met het verdriet en de woede die zich zo pijnlijk diep in haar binnenste hadden genesteld.

Halya

*Augustus 1941, oblast Kyiv,
Oekraïense Socialistische Sovjetrepubliek*

Halya was niet van plan geweest om haar ouders af te luisteren, maar toen ze binnen gedempte stemmen hoorde, stond ze stil bij de deur en drukte ze haar rug tegen de muur van het huis. Ze was bijna tien en wilde weten wat er aan de hand was. Zelfs als zij vonden dat ze nog te jong was om het te begrijpen.

‘De Russen slaan op de vlucht en Stalin gaat voor verschroeiende aarde,’ zei tato. ‘Hij laat alles vernietigen – de oogst, het vee, de agrarische werktuigen – zodat de Duitsers niets in handen krijgen. En hij roept alle mannen op voor militaire dienst.’

‘Jou toch niet?’ zei mama.

‘Niet met dat slechte been van mij, Katya,’ antwoordde tato. ‘Ze hebben niks aan iemand die niet eens rechtop kan lopen.’

‘Niks mis met hoe jij loopt, Kolya.’

Halya kon haar ouders niet zien, maar stelde zich voor dat mama over tato’s schouder wreef, zoals ze altijd over zijn been wreef als hij verdrietig was. Hij had zijn been gebroken bij een ongeluk met de ploeg een paar jaar geleden, en het was nooit goed genezen. De leider van het collectief had hem ervan langs gegeven omdat hij de ploeg had vernield en ‘staatseigendommen had gesaboteerd’.

‘We moeten zoveel mogelijk eten en spullen verstoppen. Daar beginnen we vanavond mee,’ zei tato. ‘De Duitsers zijn op een paar kilometer afstand.’

‘Misschien vallen ze wel mee,’ zei mama. ‘Na Stalin zou dit weleens een welkome afwisseling kunnen zijn.’

‘Het zou me verbazen,’ zei tato. ‘Het is vast meer van hetzelfde.’

Halya wilde verder niets meer horen. Ze sloop weg en klom in een kersenboom in de kleine boomgaard achter het huis, haar favoriete plek in de tuin. In de omhelzing van de knokige takken van de boom en met het geritsel van de groene bladeren in haar oren voelde ze zich veilig. Ze hoefde niet na te denken over de soldaten van het Rode Leger en hun plannen om de aarde te verschroeien, of over de naderende Duitse tanks. Hierboven kon ze gewoon haar eigen gang gaan en zich terugtrekken met haar dichtbundel van Lesja Oekrajinka. Dat was een heel bijzonder boek dat ze van haar vader had gekregen, en ze moest het iedere avond verbergen in een gat in de muur van de schuur.

Ze verloor zich in de gedichten, liet de zorgen en angst die haar dwarszaten sinds ze haar ouders had afgeluisterd van zich afglijden terwijl ze de prachtige, troostende woorden las. Toen haar vader een halfuur later tegen haar voet tikte schrok ze op.

‘Ben je daar een nest aan het bouwen? Zal ik je moeder vragen of ze je eten naar boven wil brengen?’

Ze sloot het boek en stopte het in haar zak. ‘Je moet me niet zo besluipen.’

Tato lachte, een laag, rommelend geluid waar ze al haar hele leven dol op was. ‘Ik maakte herrie als een varken in een volle graanschuur toen ik kwam aanlopen. Je hebt me niet gehoord omdat je weer eens met je hoofd in de wolken zat.’

‘Ik zit in een boom,’ zei ze nuffig. Ze stak haar armen naar hem uit en hij tilde haar met een grote zwaai uit de takken. Voor hij haar op de grond zette gaf hij haar een knuffel. Hij rook naar de natuur: wind, zonlicht en aarde, geuren waar ze van hield. Ze pakte zijn handen. ‘Ik zat te lezen in de dichtbundel die je me hebt gegeven.’

‘Aha. En wat is je favoriete gedicht?’ vroeg hij.

“‘Tegen beter weten in blijf ik hopen’,” zei ze zonder erover na te denken. Nooit eerder had iets haar zo aangesproken als dat gedicht.

‘Waarom duurt het zo lang daarbuiten?’ Mama stak haar hoofd door de deuropening. ‘Ik vroeg of je Halya wilde gaan halen, niet of je je samen met haar wilde verstoppen.’

‘Ik verstopte me niet, mama.’ Ze huppelde naar haar moeder toe en drukte een kus op haar met meel bestoven wang. ‘Ik zat te lezen.’

‘Het zal ook eens niet.’ Mama streek Halya’s loshangende haar glad. ‘En je zat zo wild te lezen dat je vlechten zijn losgeraakt?’

Halya trok een grimas. ‘Sorry. Ze zijn vast in de takken blijven hangen.’

‘Kom, ik maak het wel in orde terwijl tato zich gaat opfrissen voor het eten.’

Halya ging aan tafel zitten. Ze wist dat haar ouders niets over de invasie zouden zeggen waar ze bij was. Ze probeerden haar zoveel mogelijk te beschermen. Normaal gesproken werd ze daar gek van, maar vandaag was ze blij dat ze de dreigende oorlog even buiten de deur kon houden.

Mama pakte de borstel en liet hem door Halya’s haar glijden. Halya ging achterover zitten in de stoel en genoot van het zachte, tintelende gevoel op haar hoofdhuid. Ze had gezien dat de moeder van haar vriendin de borstel ruw door haar haren trok, maar mama was altijd heel voorzichtig.

‘Je haar is zo lang geworden. Het doet me denken aan dat van je moeder.’ Mama’s stem stakte bij het woord moeder.

Halya moest alles op alles zetten om zich niet om te draaien en haar aan te gapen. ‘Echt waar?’ fluisterde ze. Mama sprak bijna nooit over haar zus, Halya’s biologische moeder. Ze was gestorven toen Halya een baby was en Katya, de vrouw die Halya nu mama noemde, had haar opgevoed alsof ze haar eigen kind was.

‘Ja.’ Mama’s stem klonk hard, alsof ze zichzelf moest dwingen om vrolijk te blijven klinken. ‘Ze had prachtig dik haar. Donker en glanzend.’

‘Zoals dat van jou?’

‘Veel mooier. Zoals dat van jou.’

Halya slikte hoorbaar en ging snel verder voor ze de moed zou verliezen. ‘Vind je dat ik op haar lijkt?’

De borstel haperde heel even en gleed toen wat langzamer naar beneden. Ze hoorde mama diep inademen.

‘Ja,’ zei ze uiteindelijk. ‘Je lijkt heel veel op je moeder.’

Diep in Halya’s binnenste gleed iets op zijn plek. Het vulde een gat waarvan ze niet had geweten dat het bestond. Ze glimlachte aarzelend, half opgelucht en half ongerust. ‘Op welke manier?’ Ze waagde het om te vragen wat ze altijd had willen weten.

‘Je ogen en de lijn van je kaak lijken heel veel op die van haar. Je neus ook. Maar wat me het meest aan haar doet denken is je haar.’ Mama legde de borstel neer. ‘We borstelden altijd elkaars haar en daarna vlochten we het, net als ik bij jou doe.’ Haar mondhoeken kwamen omhoog. Ze staaarde naar buiten zoals volwassenen altijd deden als ze niet echt naar iets keken, maar in hun hoofd iets anders voor zich zagen. ‘Ik was zo jaloers op hoe haar haar glansde in de zon. Ze stak graag vuurrode klaprozen in haar *vinok*, en ze vlocht ze door haar vlechten.’

Mama zuchtte en Halya hield haar adem in, wachtend op meer. Na een hele tijd keek mama haar weer aan. ‘Soms, als ik mijn ogen dichtdoe, kan ik me bijna voorstellen dat ik háár haar aan het borstelen ben en dat we weer jong en gelukkig zijn.’ Ze sloeg haar armen om Halya heen en drukte haar dicht tegen zich aan. ‘Het beste van haar leeft voort in jou, Halya. Vergeet dat nooit.’

Toen Halya later bij het hek in de tuin stond dacht ze nog steeds na over die woorden. Ze staaarde naar de stoet Sovjettanks die in oostelijke richting langs het dorp reed. De hoekige metalen vormen doorsneden de lieflijke velden als een lelijk litteken, maar ze had geen zin om over de tanks of de Duitsers te piekeren. Ze knielde neer naast de klaprozen, plukte er een en stak hem in haar vlecht, net zoals haar moeder vroeger altijd deed.